

ОСВРТ НА НАЛАЗЕ ВРЕМЕНА СЕОБЕ НАРОДА СА ЈУГА СРБИЈЕ И ИЗ СУСЕДНИХ ОБЛАСТИ¹

Приликом проучавања рановизантијског Илирика потребно је осврнути се на један број налаза времена сеобе народа са југа Србије и из суседних области. Научни форум у Нишу, уприличен већ четврти пут поводом дана Св. Цара Константина и Царице Јелене, чини се згодном приликом за такав подухват. Осврт се односи на предмете различитог варварског или вероватно варварског порекла, одн. предмете у варварској употреби, на материјални траг присуства група „етнички страног порекла“ у Источном Римском царству. Потврђујући и допуњујући податке из писаних извора, материјални остаци упућују да се на Источно римско царство, одн. на његове одређене делове, гледа као на различито изражену полиетничку средину, односно да се у налазима о којима ће бити нешто више речи види траг продора страних групација који у писаним изворима нису сви забележени - било ради пљачке, изнуде и освајања, било у потрази за новим областима за насељавање на просторима некадашњих провинција Средоземне Дакије, Дарданије, Прве и Друге Македоније, од краја 4. до почетка 7.в. На овом месту се неће нудити потпун каталог налаза. Он ће бити изнет другом приликом.

У реконструкцији културних и етничких процеса у време сеобе народа поставља се, поред осталих, и питање какво је, у погледу његовог „идентитета“, било староседелачко становништво Балкана. При томе не треба изгубити из вида сву сложеност проблема *етноса* и тзв. етничке атрибуције предмета материјалне културе, посебно када је време сеобе народа и раног средњег века у питању. О овоме је на нишким византолошким окупљањима већ било речи.²

Посматрано са аспекта територијалне распрострањености језика, може се констатовати да тзв. Јиречекова линија дели области Балканског

---

¹ О поменутом питању се у последњих неколико година води опширна дискусија, уп. М. Милинковић, Археологија моде као археологија идентитета – неколико примера, *Ниш и Византија II*, Ниш 2004., 185-195., са тамо наведеном изабраном лит.

² С. [laus] H.[aebler]-J. KR[amer], s.v. Balkanhalbinsel, Sprachen, in: H. Cancik-H. Schneider (Hrsg.), *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike, Bd. 2*, Stuttgart 1997., 422-426.

полуострва, у којима се говорио латински језик, од оних, у којима је говорни језик био Грчки.³ Док су северна Албанија, Србија и северна Бугарска припадале латинској сфери, југ Албаније, већи део Македоније и Бугарске спадали су у области у којима је преовлађивао грчки језик. „Лиречекова линија“ раздвајала је романизоване области од хеленизованих, повучена преко простора на коме су у одређеној мери још увек били живи старобалкански језици, као нпр. Трачки.⁴ У овако састављен, овде само у најосновнијим цртама приказан оквир (субстрат), интерполирају се током сеобе народа мање или веће групе „етнички страног порекла“, како их је својевремено назвао Владислав Поповић.⁵ Као крајњи резултат, ове интерполације могу имати *интеграцију* новопридошних, до које се долазило процесом мање или више изражене *акултурације*. Међутим, не може се сваки траг страног елемента тумачити из таквог угла.

Етнички и културно стране појаве могу се разврстати у неколико временских хоризоната. Најстарији припада завршној фази културе *Черњахов-Синтана де Муреш* (види доле). Његови репрезентативни налази потичу из Медијане код Ниша и Хераклеје Линкестис код Битоља. Могу се датовати у крај 4. и почетак 5.в., тј. у почетну фазу сеобе народа. Корисно је напоменути да из ње на простору северног и средишњег Илирика до сада нема превише археолошких налаза. Ипак се може указати на неке, до којих се дошло углавном дуж дунавског лимеса, као нпр. из Сингидунума, Рама, Сапаје, Чезаве, Понтеса, Корбова итд.

Мала лучна фибула са полукружном главом и трапезоидном стопом, дужине 4,8см пронађена је у Медијани, унутар сонде 215 (Сл. 1).⁶ Израђена је од бронзе, са неправилном полукружном главом, луком „на две воде“ и ромбоидном стопом наглашене ширине. При томе се најшири део стопе налази ближе њеном доњем крају него средини, што је карактеристично и што сврстава ову фибулу у одређен тип. На полеђини су остали сачувани делови механизма за закопчавање. Као аналогне по основном облику, могу се у ширем региону навести фибуле из Шурјана у Банату⁷, са дунавске

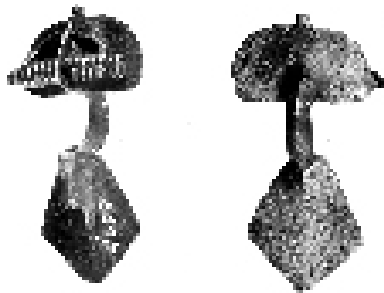
³ G. Schramm, *Anfänge des albanischen Christentums. Die frühe Bekehrung der Bessen und ihre langen Folgen*, Freiburg i.B. 1999², 70ff.

⁴ Cf. V. Popović, Un étui de peigne en os de type „mérovingien“ et les objets d'origine ethnique étrangère à Caričin Grad; N. Duval-V. Popović (éd.), *Caričin Grad I*, Belgrade-Rome 1984., 160-178.

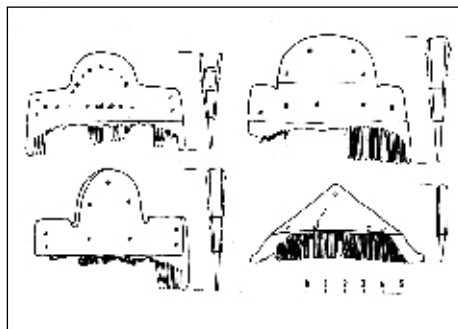
⁵ М. Максимовић, Ниш у средњем веку, у: *Археолошко благо Ниша од неолита до средњег века*, Београд 2004., 59-60. Види и кат. опис на стр. 217., кат. бр. 199, са тамо наведеном старијом лит. Захваљујем се колегиници Максимовић на фотографији фибуле из Медијане, коју ми је ставила на располагање.

⁶ D. Dimitrijević-J. Kovačević- Z. Vinski, *Seoba naroda. Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja*, Zemun 1962., 29, Т. II/1.

⁷ Д.Димитријевић, Сапаја, Римско и средњовековно утврђење на острву код Старе Паланке, *Старинар XXXIII-XXXIV/1982-1983.*, Београд 1984., 50.

Сл. 1: Фибула из Медијане
Abb. 1: Fibel aus Mediana

Сл. 2: Чешљеви из Хералкеје Линкестис,
по Е. Cnotliwy

Abb. 2: Kämmе aus Heracleia Lyncestis,
nach E. Cnotliwy

аде Сапаје⁸, као и из Арчара и Воеводе у Бугарској⁹. На овом месту се остављају по страни други слични налази из Мађарске, „јужне Русије“ и Румуније.

Фибула из Медијане и њој блиске воде своје порекло, као што је већ речено, из завршног периода културе Черњахов–Синтана де Муреш и могу се сврстати у Тејралову фазу Д1 (380-420), одн. Биербрауеров хоризонт „Вилафонтана“.

Приближно истовремени овој готово минијатурној фибули су коштани чешљеви откривени у Хераклеји Линкестис код Битоља, у близини амфитеатра. Реч је о четири једноредна троделна чешља, по типологији Сигрид Томас типови II и III, варијанте 1 и 3.¹⁰ Један примерак поседује троугаоно обликовану дршку (тип II), док је она код осталих три (тип III) полукружно-звонастог облика (Сл. 2). Чешљеви нису посебно украшавани, како су, судећи према аналогијама са других налазишта, могли бити: геометријским орнаментом или зооморфним, понекад чак и антропоморфним представама. Једини украс се састојао од распореда закивака. Области из којих потичу аналогни чешљеви III типа припадају, као и фибула из Медијане, по саставу сложеној култури Черњахов-Синтана де Муреш, која се на просторима данашње Украјине, Молдавије и Румуније развијала током 3. и 4. века, оквирно до 375.г., када у контексту великог померања народа (које подразумева напуштање станишта од стране Острогота и Визигота) наступа време њеног опадања и постепеног нестанка. Незахвално је предузимати покушај ужег одређивања области порекла чешљева из Хераклеје. У литератури је изнета претпоставка, да налаз три чешља у Хераклеји треба довести у везу са дужим боравком ближе неодређене популационе групе везане за Черњаховску културу,

⁸ A. Haralambieva, Archäologische Spuren der Goten südlich der unteren Donau aus dem 5. Jh. n. Chr., *Archaeologia Austriaca* 74, Wien 1990., 79-80., Abb. 1 /4,8.

⁹ E. Cnotliwy, Der Herkunftsprung der Kämmе aus Bitola (Heraclea Lyncestis) in der Republik Makedonija, у: A. Kokowski (red.), *Studia Gothica I*, Lublin 1996, 101ff.

¹⁰ *Ibid.*, 104-105.

можда Готе.¹¹ У хронолошком смислу, чешљеви се могу датовати око 375-400.г., дакле у време када је амфитеатар можда још увек био у функцији. Није искључено, да је у тадашњој Хераклеји Линкестис боравила група привремено или „стално“ насељених Гота. Четврти чешаљ из Хераклеје, који припада типу II, по свему судећи, није истог порекла као горе описани, с обзиром на се његове најбројније аналогije налазе у данашњој Немачкој. Он је у околину Битоља могао доспети захваљујући кретању римских трупа, нешто раније од осталих.¹² Време употребе оваквих чешљева се не може тако уско дефинисати као код претходна три, али је мало вероватно да је оно било након почетка 5.в., када престаје редовна употреба амфитеатра. Сва четири чешља су највероватније германског порекла и тренутно представљају најјужније познате такве налазе на Балкану, када је време сеобе народа у питању.¹³

Наредни хоризонт чине налази из прве половине, одн. средине 5.в., када долази до разарајућих упада Хуна на Блуканско полуострво, који досежу до Термопилског кланца. Ови продори су изазвали осетан прекид у континуитету староседелачке популације на полуострву. Хијатус се пре свега одразио на насеља: према подацима из писаних извора, Хуни су у појединим провалама могли разрушити на десетине градова, како се наводи, не мање од 70.¹⁴ По својим последицама, ови продори заслужују већу пажњу него што су до сада уживали, посебно када се расправља о трајним променама и прелазима између појединих епоха. Према садашњем стању истражености се може закључити да је, укупно посматрано, након хунских упада, иако не непосредно, дошло до појачаног померања мреже насеља из долина у брда, као и до других далекосежних промена, чије трајне последице можда нису биле видљиве у први мах. Ипак, сем вероватних негативних трагова (слојева деструкције), који се не могу са сигурношћу повезати са узрочником, понегде се долази до појединих предмета, који би се могли одредити као хунски. Тако су у Стобима пронађени делови оплата од рефлексног лука¹⁵, једносекли, горе равни или благо

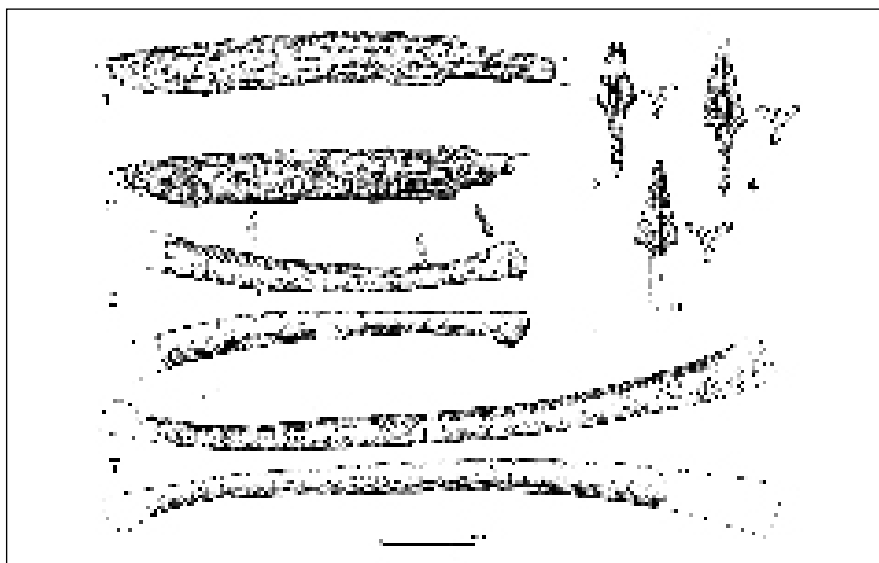
¹¹ *Ibid.*, 105-106.

¹² Неопходно је додати да са новијих ископавања у Бутринту, Албанија, потиче фрагмент лучне фибуле из времена сеобе народа. Реч је о полукружној глави фибуле израђене од легуре бакра или лошег сребра (?), са седам, првобитно осам украсних дугмади. Фибула по свом облику подсећа на „лангобардске“ фибуле, али су и друга поређења могућа. Овај налаз треба још проверити, што је отежано околношћу да предмет није сачуван. Уп. Р. Guest-J. Mitchell-E. Nallbani-Sh. Gongecaj, *The small finds and coins*, у: R. Hodges-W. Bowden-K. Lako, *Byzantine Butrint: Excavations and Surveys 1994-99*, Oxford 2004., 294-295., Fig. 16.3.

¹³ Ф. Баришић, Приск, у: *Византијски извори за историју народа Југославије I*, Београд 1955., 9-10, нап. 3.

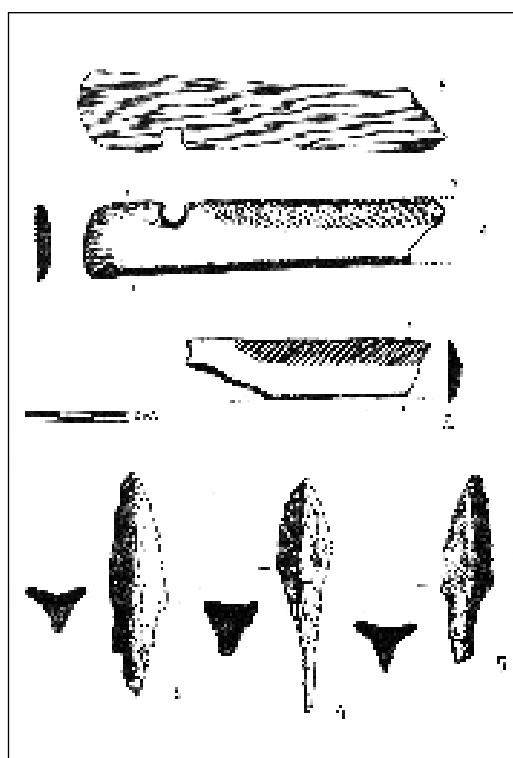
¹⁴ О начину употребе рефлексних лука види Ј. Ковачевић, *Аварски каганат*, Београд 1977., 116-119.

¹⁵ И. Микулчић, Варвари во Македонија во доцната антика (Литературни и археолошки потврди), *Годишен зборник 22 (филозофски факултет)*, Скопје 1995., 248, Сл. 5-6; *idem*, *Spätantike und frühbyzantinische Befestigungen in Nordmakedonien. Städte-Vici-Refugien-Kastelle*, *Münchner Beiträge zur Vor-und Frühgeschichte* 54, München 2002., 431, Abb. 340. Види и С. Петковић, Порекло и хронологија налаза оплата „хунског“ рефлексног лука са територије Горње Мезије, *Гласник САД* 9, 1993., 55-58.

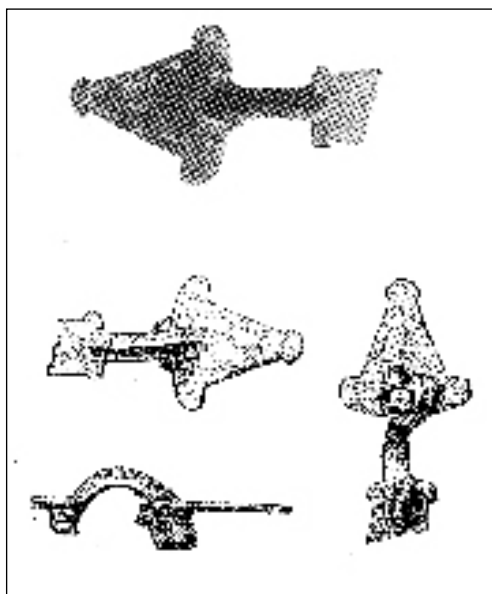
Сл. 3: Налази из Стобија, по И. Микулчићу

Abb. 3: Die Funde aus Stobi, nach I. Mikulčić

Сл. 4: Налази из Хераклеје
Линкестис, по Е. Маневој

Abb. 4: Die Funde aus Heracleia
Lyncestis, nach E. Maneva

Сл. 5: Фибула из Перника, по В. Љубеновој
Abb. 5: Fibel aus Pernik, nach V. Ljubenova

повијени ножеви са сечивима по Микулчићу дугим око 20-так цм, и за номаде карактеристични врхови тробридних стрела са трном за усађивање (Сл. 3). Ови налази потичу управо из слоја јаког пожара, датованог новцем Теодосија II и Валентинијана III у средину 5.в., што одговара времену продора (441-447.г.).¹⁶ До делова оплата рефлексних лукова и тробридних стрела дошло се и у Хераклеји Линкестис, важном граду на траси пута *Via Aegnatia* (Сл. 4). Врхови тробридних стрела са трном за усађивање налажени су у различитим деловима града (епископска резиденција, Базилика „D“). Код резиденције су пронађене и коштане плоче оплате лука, од тога један уломак у бунару, и то у најдубљим слојевима, где је

вероватно доспео док је бунар још био у употреби.¹⁷ Када је реч о оплатама лукова, потребно је још једном проверити материјал њихове израде (рог?). При етничкој атрибуцији и у овом случају треба задржати опрез, с обзиром да се употреба поменутих лукова не везује само за Хуне. Такав лук могао је бити коришћен од Алана или припадника неког од племена која су чинила хунски савез.¹⁸ Ово тим пре, ако се према Е. Маневој узме у обзир контекст проналаска једне од плочица, у бунару, у најдубљим слојевима, који вероватно потичу из времена његове употребе.

И. Микулчић неодређено помиње још неколико врхова тробридних стрела, нађених, како каже, у „помали крајпатни кастели од тоа време на овој простор“.¹⁹ Без познатог контекста и изгледа, ови се налази не могу тачно одредити.

Средини и другој половини 5. в. припада мањим број налаза варварског порекла из Перника и Прокупља. Из Перника у западној Бугарској потиче неколицина фибула налик фибулама типа „Виминацијум“, код којих је крај

¹⁶ Е. Манева, Коскени плочки од рефлексни лакови и тробрести врвови од стрели со номадско потекло од Хераклеја, *Зборник на трудови 6-7-8*, Битола 1985-86-87., 49-56.

¹⁷ С. Петковић, *op. cit.*, 55-58.

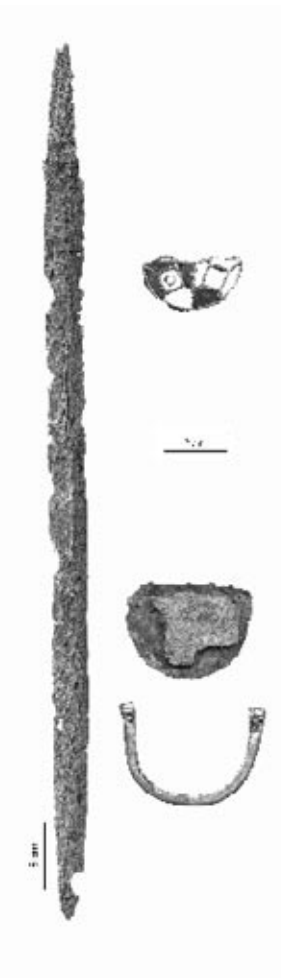
¹⁸ И. Микулчић, *Варвари*, 248.

¹⁹ М. Schulze-Dörlamm, Romanisch oder germanisch? Untersuchungen zu den Armbrust- und Bügelknopffibeln des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. aus den Gebieten westlich des Rheins und südlich der Donau, *JRGZM 33/1986*, Mainz 1986., 593-720.

стопе увијен. Потребно је навести да су примерци израђени како од гвожђа, тако и од нешто скупоценије бронзе, што не спада у основне карактеристике ових генерално скромних фибула. Бронзани примерци се одликују једном додатном особеношћу за свој тип, а то је „рог“ не само на стопи, већ и код главе фибула. М. Шулце-Дерлам, која је издвојила тип фибула „Виминацијум“ као посебан, примерке из Перника није уврстила у свој преглед.²⁰ Поред бронзаних примерака, помиње се и неколицина једноставних гвоздених лучних фибула налик типу „Виминацијум“, за које В. Љубенова сматра да би могле бити имитације бронзаних.²¹ И за једну и о другу групу фибула за сада недостају одређени подаци.

Саистог налазишта потиче уломак бронзане лучне фибуле типа „Братеи“, са уобичајеном троугаоном главом, украшеном полукружним и круголиким проширењима (Сл. 5). У односу на фибуле типа „Виминацијум“, овај је могао бити и у нешто ранијој употреби, средином 5. в.²² Као и претходни, тип фибула „Братеи“ био је ношен од припадника источногерманских племена око средине 5. в., могуће Источних Гота. Са одређеним изузетцима, сматра се да је пре свега био у употреби код сиромашнијег дела источногерманске популације.²³

У другу половину 5. в. спада мало познат топлички налаз дела златног окова спате са врхом мача, једног дугог бодежа и златног ћелијастог окова са улошцима од аметиста и беличасте материје сличне талку (Сл. 6). До налаза је дошло случајно, приликом земљаних радова у центру Прокупља, код Соколског дома. Нађени предмети до сада нису целовито

Сл. 6: Налаз из Прокупља

Abb. 6: Der Fund aus Prokuplje

²⁰ В. Љубенова, *Селистето от римската и ранновизантијската епоха, Перник I. Поселищен живот на хълма Кракра от V хил. пр. н. е. до VI в. на н. е.*, София 1981., 168ff., Обр. 106, Обр. 108/2.

²¹ *Ibid.*, 175., Обр. 116-117.

²² V. Bierbrauer, *Bronzene Bügelfibeln des 5. Jahrhunderts aus Südosteuropa, Jahreschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* 72, Halle/Saale 1989., 141-149, 152ff.

²³ Предмети су поменути код М. Milinković, s.v. Serbien, *RGA Band 28*, Berlin 2005., 206. Захвалност дугујем пок. проф. др В. Јовановићу, као и Ј. Кузмановић-Цветковић, кустосу Музеја Топлице из Прокупља и Мирослави Јоцић, директору истог музеја, на подацима везаним за овај налаз.

објављени.²⁴ Било би веома занимљиво детаљније испитати место налаза, с обзиром да са њега потиче једносекло бојно сечиво (дуж. 67,1см), као и одломљен део (врх) спате, германског дугог мача каквог су поседовали боље опремљени ратници, чија је канија била опточена повезом од златног лима у облику латиничног слова „U“. Поред тога, као такође луксузан, престижан предмет издваја се оков од злата са улошцима од аметиста и материјала налик талку.²⁵ Он се састоји од ћелија различитих облика, постављених у приближно симетричном распореду, са тремлираном средишњом преградом. Према начину израде, пре свега по средишњој прегради, налаз би се могао датovati у другу половину 5.в., највероватније у хоризонт „Tournaï“ (482.г.), што начелно не искључује његову могућу повезаност са продором Источних Гота на Балкан у 5.в., предвођених Тјудимером и Теодорихом Амалијцем, током 70-тих година истог столећа. Чињеница да је део ратничке опреме израђен од злата, као што је то случај са оковима, указује на висок друштвени ранг власника. Према материјалу израде и генералној провенијенцији, прокупачки налаз се тако уврстио у групу златних германских налаза из Србије (Грачаница, Крушевац, Крагујевац, Сапаја и др.), материјални траг племенске аристократије. С обзиром да нису познате околности овог случајног налаза, тешко је рећи да ли се ради о предметима из гроба (гробова?) или ипак из неке оставе. У случају гробног налаза, имајући у виду да источнототски погребни обичаји по правилу нису познавали прилоге у оружју, морало би се размислити и о другачијој етничкој интерпретацији налаза.

На југу Србије и у суседним областима регистровани су варварски налази који припадају млађим, нешто боље познатим фазама сеобе народа. Тако је на Царичином Граду пронађено неколико делова шлемова са спонама типа „Baldenheim“, као и у Хераклеји Линкестис, где је дошло до налаза једног од најзначајнијих примерака овог типа ратничке опреме уопште, који је, интересантно је навести, у контексту атрактивних мозаика и архитектонских остатака тек касније препознат, објављен и протумачен. Као такав, налаз шлема из Хераклеје код Битоља важан је и парадигматичан за историју археологије како у Србији, тако и у суседним земљама.

Са Царичиног Града потиче неколицина уломака поменутих сложених шлемова са спонама („на провесла“) типа „Baldenheim“. Нађени су раштркани, делом у околини једне ковачке или златарске радионице, што подвлачи питање места њихове израде, одн. израде одређених делова (?).²⁶ Споне су уобичајеног облика, налик обрнутом слову „Г“. Три су од бронзе или бакра, позлаћене и украшене пунцираном орнаментиком у виду риблије крљушти, груписаном у троугловима (Сл. 7). Са Царичиног Града потиче и један део бронзане украсне оплате чеоног обруча шлема. Оплата је била орнаментисана техником искуцавања: представљена је винова

²⁴ Минералoшку анализу извршио је проф. др Данило Бабич, Рударско-геолошки факултет у Београду, коме се захваљујем на уступљеним резултатима.

²⁵ В. Bavant, *Les petits objets, Caričin Grad II*, Rim-Beograd 1990, 234-235, 247ff.

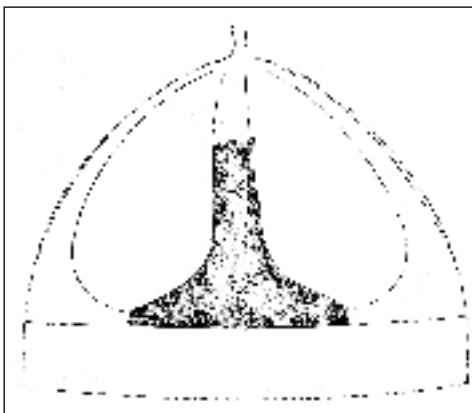
²⁶ Документација ископавања пок. др Г. Томашевић-Цветковић, којој дугујем захвалност на омогућеном увиду.

лоза са грождем које кљуцају птице, док се испод њих назире представа рибе.

Шлем типа „Baldenheim“ из Хераклеје пронађен је током систематских ископавања 1966. г. (руководство Г. Томашевић), у једном од јужних анекса Базилике „С“, другим речима, близу јужног бедема, у слојевима над мозаичким подом.²⁷ Битно је променио дотадашња схватања о пореклу ове престижне опреме кнежева, војсковођа и високих официра, нудећи јасне назнаке да је као тип био израђиван у ромејским, престоничким радионицама, а не или не искључиво у оним под источнотомском управом у Италији, како је својевремено Јоахим Вернер претпоставио, у чему су га многи следили.²⁸

Е. Манева претпоставља да шлем потиче из слојева деструкције Хераклеје Линкестис. Његови остаци нађени су распарчани на котама од 0,15м до 1,15м.²⁹ Калота шлема, као што је својствено једној варијанти овог типа шлемова, састоји се од четири гвоздене плоче приближно ромбоидног облика, дебљине око 2-2,5мм.³⁰ Плоче су биле међусобно повезане са четири бакарне споне ширине око 2,2см. Горњи делови спона нису сачувани, тако да се не зна како је изгледао завршетак шлема (теме, вероватно украшено држачем за перјаницу). Доњи делови спона се у основи спајају са гвозденим чеоним обручком, обложеним бакарним, декорисаним лимом. Појединачни делови шлема били су међусобно спојени бакарним закивцима. Сачуван је и један скоро цео штитник за образ, прекривен бакарним лимом, и један само мањим делом, са парчетом

Сл. 7: Делимична реконструкција шлема типа „Baldenheim“ из Царичиног Града, по Б. Бавану

Abb. 7: Teilweise Rekonstruktion eines Helmes des Typs „Baldenheim“ von Caričin Grad, nach B. Bavant

²⁷ J. Werner, Zur Herkunft der frühmittelalterlichen Spangenhelme, *Praehistorische Zeitschrift* 34-35/1949-50, 183ff., 193. О променама и исправкама у тумачењима порекла шлемова са спонама (такође поводом налаза из Хераклеје) види од истог аутора: Neues zur Herkunft der frühmittelalterlichen Spangenhelme vom Baldenheimer Typus, *Germania* 66/1988-2, 521-528. Уп. и Н. Steuer, s.v. Helm-Merowingerzeit, *RGA Band 14*, Berlin 1999., 328ff., са тамо наведеном лит.

²⁸ Е. Манева, Шлем со спојки од Хераклеја, *Жива Антика* 36, св. 1-2, Скопје 1986., 71.

²⁹ Ibid., 72ff.; eadem, Casque a fermoir d'Heraclée, *Archaeologia Jugoslavica* 24, Ljubljana 1987., 101-111. Дескрипција шлема следи према подацима које је објавила Е. Манева на наведеним местима, уз допуне добијене од Г. Томашевић.

³⁰ Н. Steuer, *op. cit.*, 329 и Abb. 18 (карта распрострањености).

Сл. 8: Шлем из Хераклеје Линкестис, по Е. Маневој

Abb. 8: Helm aus Heracleia Lyncestis, nach E. Maneva

гвоздене подлоге. Рубне зоне шлема перфориране су ради причвршћивања кожне поставе. Сви бакарни делови, као и делови обложени бакарним лимом били су позаћени. Трагови штитника за нос или врат нису наћени. Извесну представу о висини шлема дају сачувани делови, чија максимална висина износи 21 см (Сл. 8).

Декорација је остала очувана само на бакарним деловима. Уз рубове спона утискивањем је постављен мотив рибеље крљушти у троугаоном распореду, тако да једна равна страна троугла додирује руб споне. Мотивом рибеље крљушти украшени су и штитници за образ. Главни украси су се налазили на лименој чеоној траци, настали искуцавањем са матрицама, одн. калупима. Реч је о украсном фризу, на коме се четири пута понавља иста група медаљона, с тим што у једном наврату није поновљен медаљон са представом Христа са апостолима. Сем поменутих медаљона, на фризу су се налазиле и представе четири розете (од којих једна само делимично, јер је преклопљена спојем чеоног обруча на теменом делу) и животињских протома (лавова?).

Овакав начин украшавања шлемова са спонама до открића шлема из Хераклеје није био познат. Наиме, украсни медаљони примерка из Хераклеје израћени су према византијским нумизматичким прототиповима. Највећи медаљон се налазио десно испод претпостављене средишње споне шлема. Урамљен фризом од 12 портретних бисти окренутих ка средишњем делу, приказан је Христ како седи на престолу и благосиља десном руком. Са његове леве и десне стране постављена је по једна фигура брадатог мушкарца у тоги. Изнад главе Христа приказан је стилизован грозд. За 12 бисти се са разлогом може претпоставити да представљају апостоле, док две стајаће фигуре остају нејасне. На медаљону, лево испод средишње

споне, приказан је владар у десном профилу, без браде, са дијадемом, палудаментумом и оклопом. Е. Манева је уочила аналогije ове владарске преставе са представама на аверсима фолиса цара Анастасија (491-518). Она дозвољава могућност да је као узор послужила и представа цара Јустина I (518-527). Уместо уобичајене легенде која би пратила представу на аверсу једног фолиса, овде су на грчком исписане речи: „Господе, Христе, помози,..“ Медаљон који се налази десно од највећег медаљона приказује жену са дугом косом и античким шлемом са крестом на глави, у левом профилу. Фигура у десној руци држи штап око кога је намотана змија. Узор овом мотиву је по свој прилици био начин приказивања богиње Роме или, раније, богиње Атине. Два мања медаљона имитирала су донекле византијске солиде. На једном од њих био је приказан цар као војник, са пратећим грчким текстом: „Милост, здравље“. Други медаљон представља персонификацију Константинопоља, са апотропејским грчким текстом. Напокон, шести медаљон, такође мањи по димензијама, садржи представу Викторије Августе са великим крстом у десној руци и натписом сличног садржаја.

Иако су медаљони очигледно инспирисани византијским кованим новцем, за њихово отискивање нису коришћени оригинални ковнички калупи, јер су одређени мотиви, као и пропратни текстови мењани.

До сада је пронађено око 35 примерака шлемова типа „Baldenheim“. Од тога су сви, сем једног примерка из Лептис Магне у Либији, из Европе. Налази се концентришу у централној и југоисточној Европи, тј. у Порајњу, Подунављу и на обалама Јадранског мора.³¹ Са територије Балкана два оваква налаза потичу из античке Нароне (данас Св. Вид код Метковића), док су даљи нађени у Салони, на Царичином Граду, у Новама у Доњој Мезији и, можда, у Водном и на Јелици (ухобрани). Сматра се да шлемови са спонама своје порекло воде из иранско - сасанидског круга. Већ дуже се води дискусија о радионичком пореклу ових шлемова, који су могли бити у власништву особа различитог етничког порекла. Да се они у смислу употребе могу приписати и Германима, ван сумње је. То потврђују познати налази у германским некрополама северно од Алпи - у богато опремљеним гробовима. Начин украшавања је упућивао на локацију радионица у област Медитерана, те се, као што је наведено, претпостављало да су израђивани у источнототској Италији.³² Публиковање фрагмената шлема из Хераклеје, иако прилично касно, изменило је ставове, услед чега је овдашњи налаз од посебног значаја. Он јасно указује на цариградске радионице као на место настанка, што се види из описаних медаљона и њиховог начина израде, по грчким натписима, итд. Може се срести мишљење да су, можда, само чеоне траке, као посебно украшени делови, израђиване у царским радионицама, док би гвоздене плоче и споне биле коване и справљане од

³¹ Види и К. Böhner, Die frühmittelalterlichen Spangenhelme und die nordischen Helme der Vendelzeit, *JRGZM 41/1994.*, Mainz 1996., 471-549.

³² Н. Wolfram, *Das Reich und die Germanen. Zwischen Antike und Mittelalter*, Berlin 1990., 311.

стране германских ковача и оружара, што за сада остаје непроверено.³³ У германским областима се шлемови типа „Baldenheim“ налазе ипак ретко, обично у тзв. кнежевским гробовима или у водама, у последњим могуће као жртвени дарови. У сваком случају, шлемове типа „Baldenheim“ носила је германска војна аристократија, вероватно и она која је била у царској служби. Тиме круг могућих корисника никако није исцрпљен. Није искључено да су шлемове из Хераклеје, Нароне или Царичиног Града носили византијски официри, ма ког порекла били.

Поред заштитне намене, драгоцен шлем је био ознака друштвеног ранга, положаја, и, с обзиром на присуство хришћанске или, супротно томе, нордијско-паганске симболике (нпр., представе Одина на нордијским шлемовима епохе „Vendel“), и верске припадности носиоца³⁴. Израда и употреба шлемова са спонама пада у време од краја 5.в. до почетка 7.в., што се поклапа са имитирањем представа са монета царева Анастасија или Јустина I на једном од централних медаљона на примерку из Хераклеје. Зато је мало вероватно, готово немогуће да се овај шлем може довести у везу са походом Источних Гота кроз Македонију у 70-тим годинама 5.в. Можемо претпоставити да је припадао неком важном византијском официру, можда Герману пореклом, који је био заповедник или један од заповедника градске посаде, стациониране у Хераклеји након источнотоготског похода по Македонији и околним областима у 479.г. Зависно од свог носиоца, у области Прве Македоније шлем је могао доспети као трофеј, поклон или на неки други начин. С обзиром на технику израде, која јасно упућује на цариградске радионице и мајсторе, није искључено да је шлем од двора дарован као знак признања и добре воље неком данас непознатом германском војном команданту, или као потврда захвалности за његову верну службу. Наиме, приликом разматрања ових шлемова, не треба одбацити ни могућност њиховог коришћења као дипломатских поклона, које су византијски цареви слали разним истакнутијим варварским вођама.

Као германски или вероватно германски, из Царичиног Града се могу још поменути ситнији, спорадични уломци типичне германске керамике б.в., украшене жигосаним орнаментом, коју аутори извештаја пореде са гепидском или лангобардском продукцијом.³⁵ Оваква специфична грнчарија од раније је позната из унутрашњости рановизантијских утврђених агломерација у Србији, дуж долине Велике Мораве (нпр. Јухор-

³³ Волфрам на нав. месту износи податак да је један шлем овог типа вредео колико и неколико села.

³⁴ Н. Steuer, *op. cit.*, 333-334.

³⁵ В. Bavant-V. Ivanišević, Caričin Grad (Yougoslavie): les campagnes de fouille de 1999 et 2000, 1093, *MEFRM 112/2000-2*.

Сл. 9: Плочича од рога - полуфабрикат из Царичиног Града, по Б. Бавану
Abb.9: Hornplatte-Halbfabrikat aus Caričin Grad, nach B. Bavant

Момчилов град³⁶), у Подунављу (Доњи Милановац³⁷), на Јелици³⁸ итд. Број уломака германске грнчарије у Србији јужно од Саве и Дунава није велик, иако постепено расте. Углавном се такви налази везују за рановизантијске утврђене комплексе, што се потврдило и на Царичином Граду. Ова околност упућује на претпоставку о боравку плаћеника или неке врсте федерата. Потребно је напоменути да германска керамика по облику и начину украшавања јесте била потпуно страна укусу староседелаца, али да је могла бити квалитетне израде.

Једна радионички недовршена кружна плочица, исечак од јелењег рога, као да је била спремљена да буде кружни привезак, какав се, примера ради, у франачким и алеманским областима носио од стране жена, прикачен за појас, као амулет (?) – Сл. 9. Овакве кружне и украшене плочице могу се наћи и у другим срединама. Сличан налаз је

у Србији познат само још са налазишта Трајанов Мост/*Pontes* на Ђердапу, тамо стратиграфски датован у крај 4.-поч. 5.в.³⁹

Међу германске налазе са југа Србије и из суседних области спада и богато опремљен женски германски гроб из Улпијане код Грачанице на Косову, о коме је више пута било речи, те ће на овом месту детаљнији опис и анализа изостати.⁴⁰ Овај за балканске прилике још увек јединствен налаз сведок је како надрегионалних веза у раносредњовековној Европи, које су повезивале Скандинавију одн. Британска острва са Балканом, што се може уочити на основу пара типичних нордијских фибула, тако и поодмаклог процеса акултурације, тј. прилагођавања варвара хришћанским, романским

³⁶ М. Брмболић, Рановизантијско утврђење на Јухору, *ЗРНМБ XII-1*, Београд 1986., 204 и сл. 27.

³⁷ К. Simoni, Dva priloga istraživanju germanskih nalaza seobe naroda u Jugoslaviji, *VAMZ X-XI*, Zagreb 1977-78., 215-216, Т. III/2.

³⁸ М. Milinković, Die byzantinische Höhenanlage auf der Jelica in Serbien – ein Beispiel aus dem nördlichen Illyricum des 6. Jh., *Starinar LI/2001*, Beograd 2002., 80, Abb. 10/1,2; 87, Abb. 39/4.

³⁹ S. Petković, *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*, Beograd 1995., 42, Т. XXVIII/5., са аналогјама.

⁴⁰ Уп. М. Милинковић, О тзв. Женском германском гробу из Улпијане, у: Р. Бунарић-Ж. Микић (ур.), *Споменица Јована Ковачевића*, Београд 2003, 143-177, са тамо наведеном старијом лит.

Сл. 10: Инвентар гроба из Улпијане (непотпун)

Abb.10: Inventar des Grabes aus Ulpiana (unvollständig)

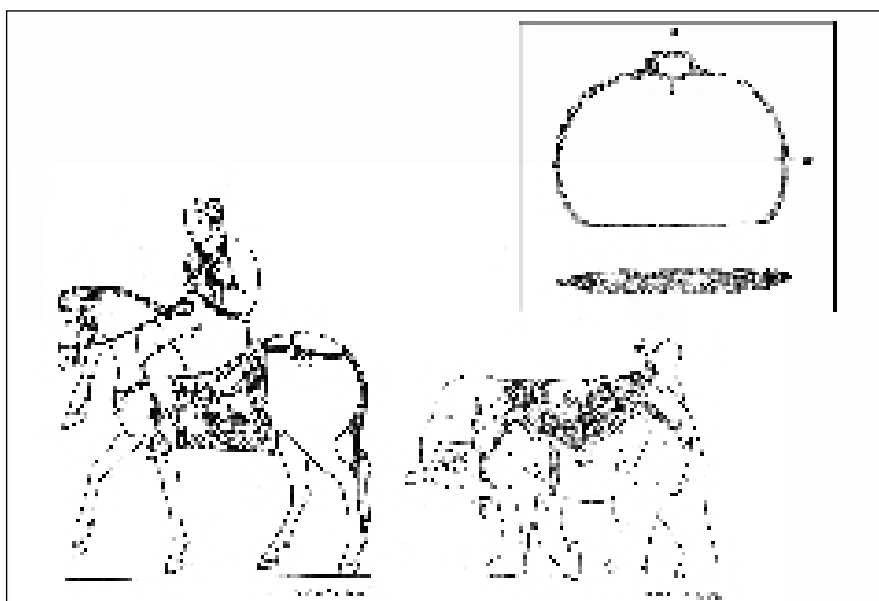
облицима живота. Иако опремљена већим делом страним, на варварски, германски начин обликованим предметима - функционалним деловима одеће и накитом, покојница је положена у гробну раку унутар типичног хришћанског сепулкралног контекста, и то на привилегованом месту, унутар или непосредно до меморије у склопу северне некрополе Улпијане. Гробни инвентар указује на нордијске, панонско-лангобардске и романске утицаја, тако да је већ и због њиховог присуства тешко предложити тачну племенску припадност покојнице (Сл. 10). На овом месту су посебно занимљиве нордијске аналогije за пар фибула са правоугаоним главама и дисковима на луковима, које у ужем смислу, као тип, немају директне аналогije на Балкану. Коначно, времену б.в. би припадао и један сићушан налаз жигосане керамике, откривен током ископавања на рановизантијском утврђењу Водно крај Скопља.⁴¹

Поводом налаза из Стобија и Хераклеје већ је било речи о предметима који су припадали ратничкој опреми Хуна, рефлексним луковима и тробридним стрелама. Поред хунских, могу се навести и други налази „номадског“ порекла. Тако из Царичиног Града потичу један језичак за појас „понтског“ типа и једна „узенгија“. Језичак је израђен од бронзе, са перфорацијом на ширем крају (Сл. 11). Његову орнаментику Ј. Ковачевић је

⁴¹ I. Mikulčić - I. Nikuljska, „Markovi Kuli“, Vodno, Skopja – ranovizantijski grad, *Arheološki pregled* 18, Beograd 1976., 97, T. XL/1.

Сл.11: Језичак за појас из Царичиног Града, по В. Поповићу
 Abb.11: Gürtelzunge aus Caričin Grad, nach V. Popović

Сл. 12: Узенгија из Царичиног Града, по Ј. Вернеру
 Abb.12: Steigbügel aus Caričin Grad, nach J. Werner

протумачио као знак номадских кланова, тамгу, упоредивши га са сличним налазима из Чађавице у Славонији и Мартиновке у Украјини.⁴² Језичак би се могао везати или за Кутригуре или за словенске Анте.⁴³

„Узенгија“ са ушицом је искована од гвожђа и поседује дим. од 12см x 9см, са ослонцем за стопало дебелим 1см (Сл. 12, горе).⁴⁴ По њеној лакој конструкцији и посебно по премалој дебљини ослонца за ногу, која

⁴² Ј. Ковачевић, О тамгама из Царичиног Града и Сонте, *Старинар XII/1961*, Београд 1961., 1-9.

⁴³ V. Popović, *Un étui de peigne*, 174.

⁴⁴ J. Werner, Ein byzantinischer „Steigbügel“ aus Caričin Grad, *Caričin Grad I*, Belgrade/Rome 1984., 147.

не би могла да издржи терет јахача при пењању на коња или у другим ситуацијама, може се прихватити Вернерово мишљење да овај предмет није био у стварној функцији узенгије. Имајући у виду одсуство масивности и сразмерно велику ширину „узенгије“, Ј. Вернер је претпоставио да је она била обложена кожом или платном, те да је служила само као лагани ослонац за ногу, а не права узенгија, која је помоћ при седању на коња или при подизању у току јахања. Овакви предмети били су у временском периоду који се разматра познати у Персији, Средњој Азији, Северној Кини, Јужној Кореји и Јапану. У тумачењу Вернер се ослања на ликовне изворе, фреске из Самарканда, настале око средине 7.в., на којима је, у делу посвећеном страним делегацијама, приказана жена из Чаганијане (североисточни Авганистан), како јаше на дамски начин, са ослоном на предмету налик узенгији (Сл. 12, лево). Део композиције је и слон, вероватно намењен члановима владарске куће, такође опремљен узенгијом (? Сл. 12, десно). Ј. Вернер настоји да разликује „ослонце за ноге“, како тумачи предмете приказане у Самарканду и налаз из Царичиног Града, од правих узенгија, раширених средином 6.в. међу западним турским племенима и Аварима.⁴⁵ На овом месту ће бити довољно указати још једном на удаљене азијске области из којих аналогije за ослонце потичу.

Од налаза са Царичиног Града номадског порекла су и једна тролисна стрела и део оплате рефлексног лука.⁴⁶ Имајући у виду узан временски распон трајања овог насеља, делови опреме номадских ратника (Авара?) – не нужно и у номадској употреби – припадају 6. и почетку 7.в. У овај хоризонт се уклапа и луксузна златна наушница са привеском, украшена гранулама, гробни налаз из Ниша.⁴⁷

На Царичином Граду су у насеобинским слојевима пронађене и две лучне фибуле тзв. словенског типа, које се могу оквирно датовати у време касног 6. и прве половине 7.в. (Сл. 13). У подножју јужне куле Акропоља пронађена је 7,6 см дуга лучна фибула изливена од белог метала. Полукружна глава је украшена са пет дугмади и повезана луком са у основи ромбоидном стопом, завршеном према странама полумесечастим упустима а према крају маском. Украси су сведени (Сл. 13, десно). Друга фибула овог типа откривена је код портика јужне улице Горњег града. И она је лучна, али је ливена у бронзи и нешто наглашеније орнаментисана, иако још увек скромно и крајње уобичајено: варијантом мотива утиснутог круга са тачком у средини. Сличне је дужине као прва поменута, 7,7см, такође поседује полукружно обликовану плочу главе са пет украсних дугмади и ромбоидну стопу са маском на завршетку (Сл. 13, лево).⁴⁸

Што се овог често дискутованог и различито тумаченог типа фибула тиче, овде ће бити само кратко указано на резултате новијих истраживања

⁴⁵ *Ibid.*, 150.

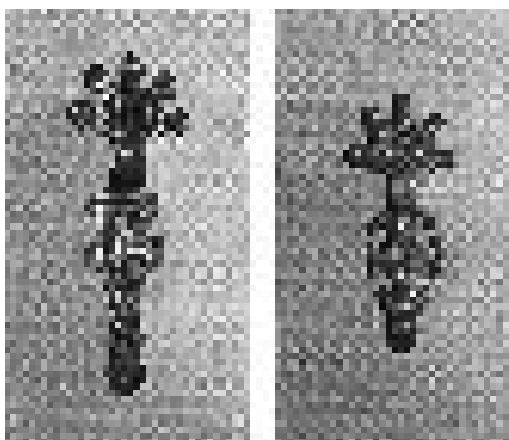
⁴⁶ В. Bavant-V.Ivanišević, *op. cit.*, 58.

⁴⁷ М. Максимовић, *op. cit.*, 62, кат. бр. 203. М. Максимовић у свом прегледу доноси још један мањи број налаза, који су могли бити у варварској употреби, уп. кат. бр. 200-202.

⁴⁸ В. Кондић - В. Поповић, *op. cit.*, 194-195 (кат. бр. 31-32), 180-184.; В. Поповић, *op.cit.*, 172ff.

и тумачења њиховог порекла. Они нагињу закључку да су поменуте фибуле биле раширене међу Словенима, на широком простору Источне и Југоисточне Европе, као и Мале Азије, али да се не могу искључиво за њих везати. Ово и због тога, што се јављају у срединама у којим су доминантне етничке групације чинили Балти или Кримски Готи.⁴⁹ Мањи број примерка оваквих и сличних фибула, одн. њихових уломака потиче са територије Македоније.⁵⁰ Коначно, на територији Македоније се налази неколицина локалитета тзв. Команске групе, чија се територија распрострањености протезала од Крфа, преко Албаније до Црне Горе и Далмације са једне, и до Прилепа у континенталном залеђу са друге стране, имајући своје временско тежиште у 7. и 8.в. Око порекла носиоца ове јединствене културе мишљења се споре – од хипотезе о «изгубљеном беочугу» између античких Илира и средњовековних Арбанаса, до тумачења да се ради о култури хришћанског аутохтоног становништва. У сваком случају, Команска култура, иако у многоме везана за романско-romeјски свет, показује лако уочљиве стране утицаја, са посебним везама према Карпатском басену. Како ова група налаза у стриктном смислу своје хронолошко тежиште нема у времену сеобе народа, већ раном средњем веку, она ће на овом месту бити само поменута, уз примедбу, да њено целовито тумачење, посебно етничког састава и правца утицаја, тек предстоји.⁵¹

Сл. 13: Фибуле тзв. словенског типа из Царичиног Града, по В. Кондићу и В. Поповићу
Abb. 13 Fibeln des sgn. slawischen Typs aus Caričin Grad, nach V. Kondić und V. Popović

⁴⁹ Chr. Katsougiannopoulou, *Studien zu ost – und südosteuropäischen Bügelfibeln, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde vorgelegt der Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn*, Bonn 1999., 78-83.; T. Vida-Th. Völling, *Das slawische Brandgräberfeld von Olympia*, Rhaden/Westf. 2000., 26-32. Види и V. Popović, *loc. cit.*

⁵⁰ B. Aleksova, *Prosek-Demir Kapija. Slovenska nekropola i slovenske nekropole u Makedoniji*, Dissertationes I, Skorje-Beograd 1966., 90.; В. Маленко, Раносредновековна материјална култура во Охрид и Охридско, у: *Охрид и Охридско низ историјата, книга прва*, Скопје 1985., 297, Т. VI/4.

⁵¹ Међу бројном лит., cf. В. Поповић, Албанија у касној антици, М. Гарашанин (ур.), *Илири и Албанци, серија предавања одржаних од 21. маја до 4. јуна 1986. године*, Београд 1988., 201-250. Види и М. Milinković, Einige Bemerkungen zu späteren romanischen Funden in Süddalmatien und Montenegro, С. Dobiati (Hrsg.), *Reliquiae Gentium. Festschrift für Horst Wolfgang Böhme zum 65. Geburtstag. Teil 1*. Studia honoraria 23 / Veröffentlichung des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg Sonderband 14, Rahden/Marburg

Иако за сада још увек не превише бројни, материјални остаци времена сеобе народа „етнички страног порекла“, ипак илуструју мешање раса, народа и племена, типично за време великих сеоба и за рани средњи век у југоисточној Европи, показујући да централне и јужне области Балкана нису остале поштеђене продора страних утицаја. Ти утицаји се, у хронолошком смислу, на југу Србије и у суседним областима протежу кроз период дуг више од два столећа, од краја 4. до прве половине 7. века и долазе са различитих страна, али пре свега из области источне и северне Европе, настањених у том тренутку Германима, Словенима или неким од номадских племена азијског порекла (Хуни, Авари?). Време насељавања главне масе Словена се поклапа са наведеним хронолошким оквиром, а сигурнији материјални трагови раног словенског присуства на овим и јужнијим деловима Балкана још увек су, сем у Грчкој, малобројни. Може се истаћи да пре масовне колонизације Словена на Балканском полуострву не живи јединствена, сасвим компактна популација, већ становништво донекле мешаног етничког и културног порекла. Сврха кратког осврта на један број налаза варварског или вероватно варварског порекла са југа Србије и из суседних области је и у томе, да на етничку измешаност и различите културне утицаје скрене пажњу, посебно у контексту наглашеног интересовања за споменике са „уметничким“ или монументалним својствима. Потпун попис и каталог свих таквих налаза тек предстоји.

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

Гласник САД	Гласник Српског археолошког друштва
JRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz
RGA	Reallexikon der Germanischen Altertumskunde
MEFRM	Mélanges de l'École Française de Rome Moyen Âge
VAMZ	Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu

2005., 303-317. У овом ширем контексту треба посматрати и оставу из Стрежева и још неке налазе.

Mihailo Milinković

EINIGE BEMERKUNGEN ZU VÖLKERWANDERUNGSZEITLICHEN FUNDEN AUS SÜDSERBIEN UND DEN BENACHBARTEN GEBIETEN (ZUSAMMENFASSUNG)

In der vorliegenden Abhandlung untersucht der Verfasser völkerwanderungszeitliche Kleinfunde barbarischen oder wahrscheinlich barbarischen Ursprungs, bzw. diejenigen Funde, die von der romanisch-romäischen Sicht aus betrachtet, „ethnisch fremden“ Ursprungs waren oder sich in einer solchen Benutzung befanden. Er unterscheidet verschiedene zeitliche Horizonte, angefangen mit der Endphase der Černjachov-Sîntana-de-Mureş Kultur, wo die Kleinfibel aus Mediana bei Niš (Abb. 1) und die Dreilagenkämme aus Heraclea Lyncestis bei Bitolj/Bitola in Mazedonien hingehören (Abb. 2). Ungefähr in die Mitte des 5. Jh. lassen sich die Funde von dreikantigen Pfeilspitzen und Knochen- oder Hornbeschlägen von Reflexbögen aus Stobi (Abb. 3) und Heraclea Lyncestis setzen (Abb. 4), was womöglich noch für andere näher unbestimmte dreikantige Pfeilspitzen aus Kastellen in Mazedonien gilt, die von I. Mikulčić erwähnt werden. In dieselbe Zeit ist auch die Fibel des Typs „Bratei“ aus Pernik in Westbulgarien zu datieren (Abb. 5). Der zweiten Hälfte des 5. Jh. gehört der Zufallsfund aus Prokuplje bei Niš in Serbien an, wo ein einschneidiges Schwert, eine Spathaspitze, ein goldener Ortband und ein goldenes Beschlag mit Zellzier zufällig gefunden wurden (Abb. 6). Die Zellen waren mit Amethyst und einer talkartigen Masse eingelegt.

Aus der jüngeren Phase der Völkerwanderungszeit können vorerst die Spannehelmsfragmente aus Caričin Grad (Abb. 7) und Heraclea Lyncestis genannt werden, der Wichtigkeit wegen vor allem die letzteren (Abb. 8). Der Fund des Helmes vom Typ „Baldenheim“ bei Bitolj/Heraclea Lyncestis hat dazu geführt, dass Theorien über den Ursprung dieser wertvollen Gegenstände neu gestellt werden mussten, hinsichtlich der Ornamentik, die offensichtlich aus konstantinopoler Münzprägstätten stammt, aus einem christlichen Umkreis, in welchem Griechisch gesprochen wurde.

Das bereits besprochene Inventar des sgn. Germanischen Frauengrabes aus Ulpiana wird hier nur kurz erwähnt, als Beispiel von Akkulturationsvorgängen und überregionalen Verbindungen (nordisches Fibelpaar) – Abb. 10. Über noch weiter gesponnene Verbindungen und Einflüsse zeugt der Fund eines „Steigbügels“ aus Caričin Grad, welcher nach J. Werner eigentlich bloß eine Fußstütze war, wofür Analogien aus dem Fernen und Mittleren Osten herangezogen werden (Abb. 12). Die Übersicht wird mit den beiden Fibeln des sgn. Slawischen Typs aus Caričin Grad abgeschlossen, mit einer Erwähnung von Gegenständen der Koman-Kultur, welche als frühmittelalterlich hier ausser Behandlung gelassen wird. Daneben werden noch einige andere Funde angesprochen. Der Hauptzweck dieser Arbeit ist es, in einem byzantinistischen, zu gutem Teil kunsthistorisch und baugeschichtlich erforschten Milieu auf eine ethnische Vielfalt und auf verschiedene kulturelle Strömungen im Oströmischen Reich zu weisen, die man nur dann erkennen kann, wenn man das Interesse auch auf die Kleinfunde wendet.

